

УДК 911.3

Матвієнко В.М., Матвієнко Н.М., Хилевич Н.М.

*ЧИННИКИ РОЗВИТКУ І РОЗМІЩЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО
КОМПЛЕКСУ ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ*

Розкрито значення рекреаційного комплексу, розглянуто основні групи чинників, їх склад та ступінь впливу на розвиток і розміщення рекреаційного комплексу Подільського району України.

The value of recreational complex is exposed, the basic groups of factors, their composition and degree of influence, on development and placing of recreational complex of the Podilskyi region of Ukraine are considered.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із головних завдань ринкової трансформації економіки України є ефективне використання природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу регіонів. У зв'язку з цим особливо актуальним постає питання розвитку рекреаційної сфери як однієї із рентабельних та швидкоокупних. У теперішній час, коли життєвий рівень населення значно знизився, варто звернути увагу на значний рекреаційний потенціал регіонів України, який раніше не використовувався інтенсивно в рекреаційному господарстві. У зв'язку з цим, дослідження проблем розвитку рекреаційного комплексу Подільського району та ефективного використання його природно-ресурсної бази має важливе значення. Донедавна питанням оптимізації розміщення закладів рекреаційного комплексу з урахуванням територіальних особливостей Подільського району приділялася недостатня увага. Це призвело до недооцінки соціально-економічних можливостей регіону, відставання і занепаду матеріально-технічної бази рекреаційних установ, погіршення екологічного стану навколишнього середовища.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню проблем розвитку і розміщення рекреаційного господарства України присвячені праці багатьох вчених – В.І.Азара, М.В.Багрова, О.О.Бейдика, Ю.А.Веденіна, М.І.Долішнього, В.К.Євдокименка, О.В.Живицького, І.В.Зоріна, О.М.Ігнатенка, Е.А.Котлярова, О.О.Любіцевої, В.І.Стафійчука, А.Г.Охріменко, Є.В.Панкової та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в оцінці значення рекреації для розвитку Подільського району та виявленні основних чинників розвитку рекреаційного комплексу даного регіону.

Виклад основного матеріалу. На розвиток і розміщення рекреаційного комплексу Подільського району впливають такі основні групи чинників: природно-географічні, суспільно-географічні, історико-географічний та еколого-географічний.

Природно-географічні чинники. Серед природно-географічних чинників найбільший вплив на розвиток рекреаційного комплексу мають: рельєф, клімат, ґрунти, лісові, водні та бальнеологічні ресурси. Подільський суспільно-географічний район розташований в центральній частині Правобережної України, в лісостеповій зоні. *Рельєф* території переважно височинний – вся територія Подільського району розташована в межах Подільської височини з пересічними висотами 250-280м. (максимальна відмітка – на сході Тернопільської області – 417м).

Головним багатством Подільського району є його ґрунтово-кліматичні умови, сприятливі для розвитку овочівництва, садівництва й виноградарства.

Клімат району помірно-континентальний. Достатня кількість опадів (640 мм на північному заході і 530 мм – на південному сході), м'яка і порівняно недовготривала зима, тепле і вологе літо. Природні ландшафти для розвитку рекреації знаходяться майже на всій території та займають 765,9 тис.га (10,9% площі регіону).

Сучасний ґрунтовий покрив Подільського суспільно-географічного району України сформувався під впливом ґрунтоутворних порід, рельєфу, клімату, рослинного покриву та господарської діяльності людини. Ґрунтоутворними породами в районі є леси і лесовидні суглинки, піски, супіски, вапняки, глини, алювіальні відклади. На території з рівнинним рельєфом і лісостеповою рослинністю вони стали основою для формування різних типів ґрунтів. На лесах і лесовидних суглинках утворилися чорноземні і сірі лісові ґрунти; на твердих карбонатних породах – дерново-карбонатні, на алювіальних відкладах в долинах рік – лучні, лучно-болотні і торфо-болотні ґрунти. Найбільшу площу займають лісостепові опідзолені ґрунти, які об'єднують такі підтипи: ясно-сірі і сірі лісові, темно-сірі і черноземи опідзолені.

Особливе місце в рекреаційній привабливості належить лісовим та водним об'єктам [4, с.10]. Площа *лісів* регіону становить 805,5 тис.га, що складає 10,4% площі лісових масивів України. На півдні ростуть соснові ліси з домішкою берези, осики, клена, липи, ясеня, бука.

Район добре забезпечений *водними ресурсами*. Загальна довжина річок становить 27,1 тис.км (13 % від загального показника по країні). Найбільшими та найбільш використовуваними з рекреаційною метою є річки Дністер, Південний Буг, Збруч, Случ, Горинь та інші. Значна частина річок регіону має довжину до 10 км, що обмежує їх використання, але наявність яких підвищує рекреаційне значення території та слугує невід'ємним елементом пейзажу. З рекреаційною метою в районі використовуються ставки. Їх кількість становить 5893, площа водної поверхні - 40,4 тис.га є однією із найбільших в Україні [9, с.11].

У складі природних ресурсів Подільського району важливе значення мають *бальнеологічні ресурси*, зокрема, мінеральні води, які сприяють розвитку санаторно-курортної рекреації, яка розвинена у Хмільнику, Сатанові, Гусятині, Немирові та інших населених пунктах. Мінеральні води з підвищеним вмістом органічних речовин ("Нафтуса" та типу "Нафтуса" - "Збручанська" та "Ново-Збручанська") поширені на території Тернопільської та Хмельницької областей. Саме ці прісні води принесли світову славу оздоровницям Трускавця. Збручанське родовище мінеральних вод має надзвичайно великі перспективи, оскільки за своїми запасами є найбільшим у світі. На базі їх використання розвивається курортне господарство Сатанова, функціонують санаторії "Україна" (Хмельницька область) та "Збруч" (Тернопільська область). Крем'янисті мінеральні води поширені в центральній частині Поділля (Кам'янець-Подільський, Хмельницький) [3, с.68]. У межах регіону знаходиться 19

родовищ мінеральних вод (Хмільник, Житник, Липовець у Вінницькій області; Гусятинське, Збручанське, Настасівське, Конопківське у Тернопільській області; Полонське, Шепетівське у Хмельницькій області тощо). Їх загальні експлуатаційні запаси становлять 5,09 тис.м³ на добу, з них використовується всього 0,67 тис.м³[6, с.106].

Серед найбільш відомих в Україні родовищ торфових лікувальних грязей – Війтівецьке (Вінницька область) та Настасівське (Тернопільська область). Сапропелеві грязі представлені у Микуленецькому родовищі Тернопільської області [3, с.71]. Об'єкти природно-заповідного фонду займають площу 419,5 тис.га (6,9% площі регіону).

Отже, природні умови та ресурси району є сприятливими для розвитку рекреації.

Суспільно-географічні чинники. Основними суспільно-географічними чинниками розвитку і розміщення рекреаційного комплексу Подільського району є: чинник суспільно-географічного положення, транспортний, демографічний та ринкової кон'юнктури.

Чинник *суспільно-географічного положення* (СГП) займає серед інших дещо виняткове місце, оскільки положення кожного об'єкта господарського комплексу країни у просторі обумовлене впливом ряду причин і закономірностей. Суспільно-географічне положення Подільського району є своєрідним і досить унікальним. Розташування району в межах держави можна оцінити як центрально-західне. На заході район межує з Карпатським, на сході – з центральним, на півночі – з Північно-Західним та Столичним і на півдні – з Карпатським та Причорноморським суспільно-географічними районами. Також на півдні, в межах Вінницької області район має вихід до державного кордону з Молдовою. Близькість району до державного кордону України з Білоруссю, Молдовою, Румунією, Польщею, Угорщиною, Словаччиною сприяє розвитку культурних зв'язків з цими країнами.

Транспортний чинник. Подільський район має досить густу транспортну мережу та лежить на перехресті міжнародних залізничних, автомобільних, трубопровідних і електричних артерій. Міжнародними залізничними лініями є: Київ-Тернопіль-Львів-Прага, Київ-Хмельницький-Львів-Краків, Брест-Тернопіль-Бухарест. Експлуатаційна протяжність внутрішніх залізниць загального користування становить 2536 км. Найважливіші залізничні магістралі: Київ-Вінниця-Могилів-Подільський-Чернівці, Козятин-Шепетівка-Здолбунів, Шепетівка-Кам'янець-Подільський, Тернопіль-Чернівці. Основними залізничними вузлами району є: Тернопіль, Жмеринка, Козятин, Вінниця та Шепетівка. Найбільшими автомагістралями є: Київ-Вінниця-Хмельницький-Тернопіль, Вінниця-Немирів-Могилів-Подільський, Кременець-Тернопіль-Заліщики. Судноплавство здійснюється Дністром та Південним Бугом. В обласних центрах функціонують аеропорти місцевого значення [4, с.198-203].

Демографічний чинник. Населення Подільського району складає 2877,4 тис. осіб. Пересічна густота населення району є нижчою від середньоукраїнської і складає 67,1 осіб/ км². Найвищою в межах району вона є в Тернопільській області – 78,8 осіб/ км² (2010 р.).

Особливістю Подільського району є переважання сільської системи розселення із великою кількістю малих міст (район має один з найнижчих в Україні показників урбанізованості – 46%), що мають значний історико-культурний потенціал для розвитку рекреаційної діяльності. Тому в загальнодержавному рекреаційному комплексі регіон може спеціалізуватися на розвитку сільського, екологічного, оздоровчого та пізнавального туризму на базі багатой історико-культурної спадщини. Особливе місце повинна зайняти мережа історико-культурних територій [7, с.13]. Подільський район добре забезпечений трудовими ресурсами. Зважаючи на його переважно аграрно-індустріальний розвиток, можна говорити про значний працересурсний потенціал району. Тому розвиток рекреаційного комплексу сприятиме вирішенню проблеми зайнятості населення шляхом створення нових робочих місць.

Чинник ринкової кон'юнктури. Важливим чинником розвитку рекреаційного комплексу Подільського району є потреба ринку щодо пропозиції туристичного продукту, який має нові особливості та якості. Зважаючи на сучасні реалії, економічні можливості регіону мають особливе значення щодо розвитку та успішного функціонування рекреаційного комплексу, особливо це стосується можливості залучення інвестицій до рекреаційного процесу, формування цивілізованого ринку рекреаційних послуг, запровадження регіональної рекреаційної політики [4, с.14].

Історико-географічний чинник. Поділля було ареною багатьох історичних подій. Як наслідок, на території залишилась велика кількість історичних пам'яток – фортець, замків, монастирів, церков тощо. У Хмельницькій області нараховується близько 3,4 тис. об'єктів (з них 247 національного значення), у тому числі 105 об'єктів археології, 2,4 тис. – історії, 474 – монументального мистецтва, 341 – архітектури та містобудування. Значна частина історико-культурної спадщини зосереджена в м. Кам'янець-Подільському – історичній столиці Поділля [5, с.83]. На території Вінницької області близько 4 тис. об'єктів (з них 189 національного значення), у тому числі 1,3 тис. об'єктів археології, 1,7 – історії, 196 – монументального мистецтва, 640 – архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтів.

Історико-культурна спадщина Тернопільської області включає 3,6 тис. об'єктів (з них 187 національного значення), у тому числі 426 пам'яток археології, 1,7 тис. – історії, 164 – монументального мистецтва, 1,3 тис. – архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтів. Це дає змогу розвивати туризм та екскурсійну діяльність [2, с.116].

Найвідомішими історико-культурними центрами та пам'ятками Подільського району є:

Почаїв - одна з релігійних святинь країни. Тут більш, ніж п'ять століть тому був заснований православний монастир, зараз - Почаївська лавра. На території лаври чимало видатних архітектурних та історичних об'єктів – величний Успенський собор, збудований у XVIII столітті, Троїцький собор, збудований на початку XX століття за проектом відомого архітектора О.Щусева, найстаріша дерев'яна Покровська церква (XVII століття).

Одним із найвідоміших у світі місць, пов'язаних із вшануванням Божої Матері, є село *Зарваниця*. Тут був споруджений монастир (з 1922 р. — Св. Іоанна Хрестителя). У 1995 р. Зарваниця визнана місцем прощі віруючих греко-католицької церкви, куди стікаються сотні тисяч прочан із багатьох країн світу [2, с.102].

У місті *Кременець* збереглися залишки замку (згадується як фортеця ще у 1226 році). Місто розташоване на одній з вершин (Замкова гора) однойменних гір. Завдяки вигідному положенню, Кременець завжди був неприступною фортецею, і є одним з небагатьох міст, так і нескорених ордами хана Батия у 1240 році. Збереглися деякі частини старовинного замку (стіни, надворітна башта та ін.). Всередині фортеці у XVIII ст. було споруджено чудовий ансамбль будівель колегіуму [5, с.168-170].

Кам'янець-Подільський. Це один з видатних туристичних об'єктів України. У мальовничій течії Дністра є скельні виступи та окремі скелі. Саме на них понад 800 років існують укріплення, зараз тут знаходиться величезний національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», який нараховує понад 100 об'єктів, серед яких земляний вал, кілька веж, сама фортеця з міцними, товстими стінами, церкви, укріплення, старовинні будинки, костьоли, монастирі, грот-колодязь, мінарет. Серед інших історико-архітектурних пам'яток міста найвідомішими є історичний музей-заповідник, замок (XIV—XVI ст., перебудований у XVII—XVIII ст.), Петропавлівський кафедральний костел (XVI ст.), дерев'яна Хрестовоздвиженська церква (XVIII ст.) тощо.

Могилів-Подільський – місто на Дністрі, яке в історії та літературі через його горбисту місцевість та незвичайні краєвиди, що відкриваються з будь-якого місця романтично називають Подільською Швейцарією. У ньому збереглися архітектурні споруди різних епох та стилів. Головними історичними пам'ятками є пам'ятки архітектури XVIII-XIX ст. у селі Кукавка та скельний монастир XI ст. у Лядові. Є чимало мальовничих місць з природохоронними об'єктами [2, с.123-124]. Ці об'єкти знаходяться на шляху слідування футбольних вболівальників з Європи до трьох українських міст, що прийматимуть футбольний форум Євро-2012, тому є привабливими для туристів. Історичний аспект проявляється в своєрідній етнографічній культурі району: крім української, тут збереглася

російська, польська, єврейська, вірменська культура, відбулося своєрідне змішування народів. Це забезпечує переваги при встановленні близьких відносин з відповідними країнами.

Еколого-географічний чинник. Екологічний чинник є одним з найважливіших чинників розвитку рекреаційного комплексу. Адже саме він характеризує стан певної території. Навіть за наявності великої кількості рекреаційних ресурсів, маючи величезний потенціал для лікувально-оздоровчої діяльності, різних видів туризму, але при цьому маючи незадовільний екологічний стан територія втрачає привабливість, і відповідно кількість відпочиваючих.

Досліджуючи Подільський район, варто звернути увагу на його спеціалізацію. Основою господарського комплексу району є потужний АПК, який базується на інтенсивному, багатогалузевому сільському господарстві.

Поділля характеризується низьким розвитком промисловості, а це означає, що порівняно з іншими областями викиди в атмосферу та скиди в річки значно менші. Ще одним позитивним чинником є те, що район, порівняно з іншими, не сильно постраждав від аварії на ЧАЕС.

Об'єкти природно-заповідного фонду займають площу 419,5 тис.га (6,9% площі регіону).

Всі ці особливості сприяють тому, що Подільський район має відносно сприятливий екологічний стан. Безумовно це позитивний чинник для розвитку рекреаційного комплексу. Зараз розглядаються питання стосовно того, щоб не втратити дану позицію. Крім того впроваджуються проекти для покращення загального екологічного стану.

Висновки. Рекреаційний комплекс Подільського району має значні перспективи для розвитку. Цьому сприяє наявність ресурсного потенціалу, ефективне використання якого, є необхідною умовою розвитку та створення потужної рекреаційної бази. Значну частину природного потенціалу складають: рекреаційні ландшафти (лісові, гірські), оздоровчі ресурси (мінеральні води та лікувальні грязі), природно-заповідні об'єкти (національні природні та регіональні ландшафтні парки, біосферні заповідники, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва тощо), території історико-культурного призначення (пам'ятки архітектури та містобудування, історико-архітектурні заповідники та ін.). Також сприяють розвитку такі чинники як: суспільно-географічні (суспільно-географічне положення, транспортний чинник, демографічний чинник та чинник ринкової кон'юнктури); історико-географічний (історико-культурна спадщина); еколого-географічний (відносно сприятлива екологічна ситуація).

Головним завданням у розвитку господарського комплексу Поділля має бути формування регіонального рекреаційного комплексу, здатного задовольняти потреби населення регіону в санаторно-курортному лікуванні, відпочинку та туризмі, формування ринку

конкурентноспроможних на міжнародному рівні рекреаційних послуг на основі ефективного використання наявних природних та культурно-історичних ресурсів регіону спільно із збереженням екологічної чистоти середовища та забезпечення комплексного розвитку території. Тому, виходячи із цього, основними завданнями рекреаційного комплексу Поділля на сьогодні повинні бути:

- розвиток курортів Хмільник, Сатанів, Гусятин, Немирів та Заліщики;
- проведення організаційних заходів щодо рекреаційної діяльності в Національному природному парку “Подільські Товтри”, заповіднику “Медобори” та в інших об’єктах природно-заповідного фонду регіону, а також їх матеріально-технічного забезпечення;
- створення туристичного центру міжнародного значення на базі Кам’янець-Подільського історико-архітектурного заповідника та Національного природного парку “Подільські Товтри” у Хмельницькій області;
- реставрація, ремонт та відновлення чисельних культурно-історичних пам’яток, а також народних ремесел і традицій;
- розвиток матеріально-технічної бази рекреації в регіоні;
- облаштування печер в басейні річки Дністер з метою залучення для рекреації;
- створення умов для прийому паломників в місті Почаєві, селі Зарваниця Тернопільської області, селищі міського типу Меджибіж Хмельницької області та інших населених пунктах;
- організація повноцінної роботи інформаційно-маркетингової служби;
- проведення робіт з удосконалення кадрового забезпечення.

1. Кривець А.Г. Продуктивні сили і регіональна економіка України. Збірник наук. праць. – Частина 3. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України. – 1999. – 246 с.
2. Лабскіра В.М. Туристичні об’єкти України. Навч. посібник. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2002. – 176 с.
3. Любіцева О.О., Панкова Є. В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України. Навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2007. – 396 с.: іл., картосхеми
4. Охріменко А.Г. Автореферат дисертації. Удосконалення територіальної організації рекреаційного комплексу Подільського регіону. К.: 2001. – 21 с.
5. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство.: Навч. посібник. – 2-е вид., перероб. і доповн. – К.: Альтерпрес, 2007. – 352 с.
6. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. Львів, 1993. – 218 с.
7. Стафійчук В.І. Рекреологія. Навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с.: картосхеми.
8. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. Навч. посібник. – Одеса: Астропринт. 2005. – 632 с.
9. Чернова Г.В. Суспільно-географічне положення регіону як фактор розвитку територіально-рекреаційного комплексу// Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Географія як екологія: наука і освіта» (Умань, 20-21 квітня 2006р.). – Київ, 2006. – 406 с.